

De politieke kruisweg van een miskend volk. Over populistische beeldvormingen en de aanmaak van een kiespubliek

Thierry Kochuyt & Koen Abts

Etnopopulisme polariseert het politieke veld en laat sterke correlaties zien tussen ethnocentrisme en politiek cynisme. Middels diepte-interviews met de kiezers van het extreemrechtse 'Vlaams Belang' in Antwerpen gaan we na hoe een veelheid van Vlaams Belang-kiezers zich afzet van inferieure migranten aan de ene kant en het superieure politieke establishment aan de andere, waarna de individuele proteststem zich bekend tot de dissidente partij. Aldus wordt er een goedaardige as van het volk geconstrueerd met hulp van een hevig antagonisme richting de as van het kwaad waar politici en migranten op ondemocratische wijze tegen het demos samenspannen.

1 Kwalitatief onderzoek naar de vorming van een kiezerskorps

Het succes van populistische partijen laat een groeiend onbehagen zien. Een misnoegd volk staat op en claimt zijn soevereiniteit terug. Hierbij gaat het in verweer tegen enerzijds een politiek establishment dat het demos verloochent en anderzijds de allochtone Andere die het volk als ethnos bedreigt. De kern van dit etnopopulisme is al menigmaal theoretisch en empirisch geduid, waaruit steeds de sterke samenhang tussen politiek cynisme en ethnocentrisme blijkt (vgl. Betz 1994; Billiet en De Witte 1995; Mayer 1999; Abts 2004; Decker 2004; Mudde 2007; Abts en Kochuyt 2010). Kwantitatief onderzoek laat de uitkomst van deze politieke polarisatie zien, maar daarmee kennen we nog niet het ontwikkelingsproces dat daartoe leidt en beide antagonismes onderling verbindt. Middels kwalitatieve data wil deze bijdrage daarom de evolutie van deze koppeling traceren en nagaan op welke wijze een veelheid van Vlaams Belang-kiezers vervreemdt van de multi-etnische stad, afdrijft van de gangbare politiek en gaandeweg sympathiseert met die dissidente partij. Aldus beschrijven we hoe in het verhaal van de betrokkenen ethnocentrisme en politiek cynisme zich verbinden en er vanuit dit dubbel revanchisme stapsgewijs een electorale coalitie groeit die in het Vlaams Belang (VB) een geloofwaardige representant ziet van het eigen volk.

Eind 2004 werd op basis van een 'random walk' een quotasteekproef van 37 Antwerpse VB-kiezers gerealiseerd. Er werden diepte-interviews afgenomen in de achtergestelde wijk Seefhoek met hoge migrantenconcentraties, in de traditionele arbeiderswijk Moretus Hoboken en de middenklasse wijk Deurne-Oost – respectievelijk meer en minder gemengde buurten. Daarnaast deden we ook de rijke randgemeenten Brasschaat en Schoten aan waar nauwelijks migranten te bespeuren zijn. Alle gesprekken van gemiddeld anderhalf uur werden opgenomen en leverden bijna 900 pagina's transcript op (Abts en Swyngedouw 2005). Deze

steekproef is te klein om een representatief beeld te geven van het Antwerpse VB-electoraat, maar haar geografische spreiding en sociale heterogeniteit laten wel toe na te gaan hoe en waarom diverse personen vanuit verschillende posities bij die partij belanden. We zoeken dus geen externe maar wel interne validiteit waarbij uiteenlopende kiezers zelf hun politieke overwegingen verwoorden. Dergelijk begrip der dingen laat zich niet altijd vatten in statistische termen, maar het laat wel een sociale genese zien waarbij we op ideaaltypisch wijze het polarisatieproces volgen van een politiek landschap waarin malcontente kiezers zich via een herhaaldelijke vervreemding en frustratie stapsgewijs tot het VB bekennen.

2 De vreemde als tegenpool en de tunnelvisie die eruit volgt

Het VB noemt zich een blok want de partij komt op voor het belang van een miskend volk: zo pretendeert men eenheid en onverdeeltheid. De steekproef toont niettemin enorme variatie: demografisch, territoriaal, sociaaleconomisch en politiek. We spraken mannen en vrouwen van alle leeftijden, er is het contrast tussen de rijke, blanke rand en de arme, kleurrijke binnenstad. Het klassenbereik gaat van voormalige bedrijfsleiders, ambtenaren, kleine zelfstandigen tot arbeiders en langdurig werklozen. Er zijn respondenten zonder diploma en hogeschoolden. Ook ideologisch werft het VB langs meerdere kanten: Vlaams-nationalisten en royalisten, voormalige collaborateurs en vroegere verzetslui, rechtsgezinden en oud links, atheïsten en praktiserende katholieken. Diversiteit troef. Markant is evenwel dat die 37 burgers zich onderling electoraal verbinden en dezelfde stem uitbrengen. Het blok bestaat dus niet maar het is gedurig in aanmaak. Haar electoraat is een conglomeraat dat verscheidenheid integreert in naam van het eigen volk. Enerzijds trekken de kiezers zich daarbij op aan het groeiend stemmen-aantal als bevestiging van het eigen gelijk. Anderzijds zetten ze zich af van twee terugkerende tegenpolen, i.e. de vreemdeling en het gangbare beleid. Coalities vormen zich bij wijze van contrast.

De respondenten definiëren zich allereerst in oppositie tot de vreemden. Niet noodzakelijk omdat ze op zich anders zijn, maar wel als zinnebeeld en zondebok van veranderingen die bedreigend over komen, hun positie in gedrang brengen en daarmee ook de sociale orde op de helling zetten.

Dat eeuwig migrantenprobleem: dat is het probleem waar dat de laatste 30 jaar denk ik, het meest over gezeverd en gepraat is en waar dat het minste aanpak over geweest is. (...) De verdienste van het Blok is geweest, dat zij als eerste eigenlijk het lef hadden om hard te durven roepen van: 'Hallo, we zitten hier wel met een migrantenprobleem!' (Student, 26 jaar, Schoten)

Ja, en heeft u voor bepaalde programmapunten op het Vlaams Blok gestemd? Ja, de dingen van de migranten en zo allemaal. Dat is eigenlijk wel het grote punt. Op den duur ondervind je precies dat die (meer van) de overheid krijgen - boven de eigen Belgen. Dat heeft eigenlijk meer de dingen gedaan (doorslag gegeven). (Caissière, 46 jaar, Brasschaat)

Als allochtone buitenstaanders zich concentreren in bepaalde wijken, ontstaan er volgens de VB-kiezer misplaatste realiteiten waarbij men zich een vreemde gaat voelen in eigen land (vgl. Gregory 1998; Hartigan 1999; Haegel 2000; de Gruijter et al. 2010). De openbare orde komt in gedrang, laaggeschoolden weten zich verdrongen op de arbeidsmarkt en men vreest dat de welvaarts­garantie van de verzorgingsstaat in gevaar is. De vreemde die hier zomaar binnen waait zonder werk, kan gelijk op onze kosten leven. In plaats van zich te integreren houden migranten vast aan gewoonten, gebruiken, taal en religie en alsof dat alles nog niet volstaat, zijn er stemmen die hen politieke inspraak willen verlenen. Deze aaneenschakeling van bedreigingen maakt de VB-kiezer tot een lijdend voorwerp of slachtoffer van zoveel veranderingen waarbij de vreemde keer op keer schuld treft. Wat volgt is een zero-sum diagnose: gezien welzijn een schaars goed is, resulteert de winst van de één in andermans verlies en ontstaan er relatieve deprivaties die als onrecht worden ervaren. Wat de vreemde doet, doet mij zeer.

Een invasie van illegalen, een invasie van vreemdelingen, een invasie van winkeltjes waar je je dan in godsnaam (af)vraagt: hoe kunnen die blijven overleven? Het verdwijnen van het eigen volk, dat wil zeggen: de leegloop van het stad. De mensen worden hier weg gejaagd, winkels worden gesloten. (...) Dat gebeurde niet in ene keer, dat gebeurt stillekes aan. Dat is een kanker die woekert (...) en de goede cellen worden opgevreten. (Gepensioneerde man, Seefhoek)

Dingen spreken niet voor zich, de werkelijkheid vraagt om interpretatie. De menselijke perceptie wordt gestuurd door een werkelijkheidsbegrip dat selectief omgaat met de veelheid aan informatie die op ons afkomt. Er vindt een filtering plaats en naargelang de positie, belangen en culturele achtergrond, kan eenzelfde realiteit vanuit verschillende perspectieven waargenomen en begrepen worden. Wanneer we luisteren naar onze VB-respondenten, lijken ze wel meegesleurd te worden in een maalstroom van veranderingen waarin alles uiteindelijk lijkt te draaien rond die ene figuur: de vreemde als zondebok. Middels externe attributie komt de perceptie van mensen met andere woorden vast te zitten in een 'tunnelvisie' die focust op de onbekende als oorzaak van alle problemen. Als we hier spreken over een tunnelvisie (Rassin 2007), suggereren we niet dat de respondenten blind zijn. Integendeel, ze hebben een werkelijkheid onder ogen maar kijken zodanig dat de maatschappelijke ambivalentie en de bredere verbanden verloren raken die onder andere in een sociologisch perspectief belangrijk zijn. Alles wat verloren is gegaan – lokale tewerkstelling en nijverheid, autochtone buurtbindingen, een sociaal-cultureel wijkleven, een genereuzer sociaal beleid – wordt over het hoofd gezien. Hun blikveld komt in een ethnocentrische koker te zitten maar de betrokkenen zien het als een vergrootglas dat duidelijk maakt wat er echt aan de hand is. Elke waarneming is dus selectief maar in haar beklemming, dreigt de tunnelvisie zoveel te vergeten. Op een zeer rechtlijnige wijze wordt een maatschappelijke problematiek verpersoonlijkt en op conto geschreven van de zondebokken, i.e. migranten en – zoals dadelijk zal blijken – ook politici. De angst die uit het tun-

nelperspectief blijkt, decontextualiseert, personifieert en polariseert en zoveel heeft een structurerend effect op het politieke landschap.

De inwoners uit de gekleurde binnenstad weten waarover ze spreken: de intrede van de vreemde valt immers samen met veranderingen die hun leefwereld en de lokale machtsbalans fundamenteel overhoop halen (vgl. Elias en Scotson 1965; Karrer 2002; Kefalas 2003). Merkwaardig genoeg wordt dezelfde tunnelvisie gedeeld door de inwoners van de betere buitenwijken waar weinig te merken is van immigratie. Dat wat niet is, kan evenwel nog komen. Verwijzend naar exemplarische voorvallen – een inbraak, de komst van een asielcentrum – anticiperen de welgestelde VB-kiezers uit de rand angstig op een nakende overrompeling.

Heel veel mensen spreken mij aan en dan hoort ge - misschien hebt ge het al een paar keer gehoord - zoiets van 'ze rukken op'. Dat is precies of dat de migranten voor de poorten van Deurne staan, het is een beetje raar uitgedrukt, maar dat leeft bij de mensen: 'ze rukken op'. (VB-politicus, 30 jaar, Deurne)

Uit vrees voor wat komen zal, vergeet de rijke rand al snel haar tevredenheid over het lokale beleid. De angst is dat de metropool Antwerpen – epicentrum van vervreemding – met al haar problemen langzaam maar zeker uitbreidt naar suburbia, en dus gaan mensen zich preventief afzetten tegen het komende multiculturele gevaar. Alzo opent de tunnelvisie een eerste gemeenschappelijk perspectief waarbij de grote verschillen tussen periferie en binnenstad op verrassende wijze overbrugd worden. Het defensieve 'wanhoopsracisme' van de binnenstad vermengt zich met het anticiperende 'distantiëringsracisme' van de suburbane gordel (Kesteloot en De Decker 1992), waaruit een eerste etnocentrisch conglomeraat van kiezers groeit die allen bevreesd zijn voor de veranderingen die de vreemde met zich meebrengt. Dit verbindingsproces zet zich evenwel verder, door een tweede bedreiging die eerder politiek is. De ervaringen t.a.v. de migrant herhalen zich binnen het politieke veld en zo spreken respondenten wederom over vervreemding (zie §3 en 4), machteloosheid (§4 en 7) en een onrechtmatige deprivatie waarbij het beleid zich tegen de eigen mensen keert (§8 en 9). In hun reactie volgt er geleidelijk een alliantie en cynische identificatie met het VB (zie §5, 6 & §8), wat uiteindelijk in een politieke patstelling resulteert.

3 Een politieke vervreemding van een niet-responsief beleid, tweede coalitievorming

Singuliere individuen kunnen zoveel maatschappelijke verandering zelf niet bemeesteren, daarom rekenen onze respondenten uitdrukkelijk op sturing door een politiek die de bedreigende transformaties alsnog in goede banen leidt. Die verwachting komt evenwel niet uit en de kiezers vinden moeilijk aansluiting bij de gevestigde politiek die tal van veranderingen heeft ondergaan. Aan de ene kant is het beleid niet langer aanwezig in hun directe leefwereld middels het verzuilde middenveld en het politieke dienstbetoon. Aan de andere kant maken vroegere

tegenstellingen geen verschil meer en dus verliezen de traditionele partijen hun binding. Arbeiders nemen het de socialistische partij kwalijk het noeste werkvolk in de steek te laten en het strijdlustig vertoog voor meer rechten in te ruilen voor kansengelijkheid en multiculturalisme. De gegoede middenklasse verwijt op haar beurt VLD en CD&V politiek verraad: ze verloochenen hun principes, rechts is te links en te progressief geworden, belangengroepen dicteren de wet.

Dus de enige partij die mij eigenlijk het dichtste zou liggen, buiten het Vlaams Blok, dat vind ik dan nog altijd wel de SP. Juist na de oorlog hebben die toch meer gedaan voor het volk dan enige andere partij. Maar nu vind ik dat die toch aan het afzakken zijn. (...) De socialistische partij lijkt nu zo een partij, die nu gemaakt is voor de allochtonen, niet meer voor ons. (Gepensioneerde stadsarbeider, 66 jaar, Seefhoek)

Vroeger zou ik al wel eens gedacht hebben: liberalen... maar liberalen zijn zo links geworden. Dat zal nooit niet gaan. CD&V dat is wel een partij waar dat er teveel dingen zijn, teveel belangengroepen in die partij. (Oud zelfstandige, 76 jaar, Schoten)

En de VLD (heeft) in mijn ogen ook te veel om aan de macht te kunnen blijven in de regering met de PS en de Vlaamse socialisten ... - ten koste eigenlijk van het gedachtegoed. Dat is de reden waarom ik eigenlijk (stem) op de enige rechtse partij die er eigenlijk nog echt bestaat, en dat is het Vlaams Blok. (Arts, 37 jaar, Brasschaat)

Waar het tunnelperspectief middels angst een brug slaat tussen de arme binnenstad en de rijke rand, daar doet politieke desaffiliatie – verwijzend naar gevoelens van politieke desintegratie, verwaarlozing en machteloosheid – een brede coalitie ontstaan die alle voormalige politieke breuklijnen overstijgt (vgl. Fitoussi en Rosanvallon 1996; Bihl 1998; 1999; Castel 2003; Krouwel en Abts 2006). Het vroegere stemgedrag gaat dan ook van rechts naar links, over alle partijen heen. De VB-kiezers herkennen de voormalige partijen niet meer en omgekeerd kent het beleid kennelijk niet langer de problemen waarmee mensen kampen sinds de intrede van de vreemde. Het verraad van de gevestigde politiek is de terugkerende klacht: de overheid geeft niet thuis, men stoot op een muur van institutionele onverschilligheid, men vindt geen antwoord. De gevestigde beleidspartijen vertegenwoordigen hun belangen, grieven en waarden te weinig en geven hen niet meer de sociale en fysieke bescherming die de burgers verwachten. Deze kiezers worden aan hun eenzame ontredning over gelaten en ervaren zich als 'deficient beings' (Laclau 2005: 86).

Allez, ik voel men eigen slecht. Ik voel mij daar wel een beetje in de steek door gelaten. (Poetsvrouw, 43 jaar, Hoboken)

Ze beloven van alles te willen doen voor de Seefhoek te helpen en weer op te krikken - en weet ik veel wat allemaal - maar ik heb nog niet veel gezien. (...)

Denkt ge dat er geluisterd wordt naar die mensen (van hier)? Pfff, niks, geen woord. (Werkloze man, 43 jaar, Seefhoek)

Deze klachten van politieke contractbreuk weerklinken vooral in de arme binnenstad. In de rijkere buitenwijken blijken de respondenten relatief tevreden over het lokale beleid, maar daarmee is hun schrik voor nakend onheil nog niet gerust gesteld. Integendeel, naarmate het beleid de tunnelvisie niet deelt, meent men dat politieke correctheid tot blindheid leidt. Jarelang is er niet gekeken naar de problematische instroom van vreemdelingen, de kwestie is onbespreekbaar en er wordt niets ondernomen.

Die anderen partijen waar ik gaan lopen ben, die hebben er nooit (over migrantenproblemen gesproken). Nu beginnen ze er ook over te spreken, maar volgens mij 15 jaar terug (te laat). (Gepensioneerde zeeman, 72 jaar, Brasschaat)

Voor het grootste probleem is, is het migrantenprobleem. Dat ontwijken ze. Ze proberen het allemaal te verdoezelen en goed te klappen (...) Pak dat aan, pak dat probleem aan, wees volwassen. Nee, ze steken hun kop in 't zand. (Verkoper, 46 jaar, Deurne)

Dit gebrek aan respons en bescherming wordt tevens de politie en het gerecht verweten. Zij die de orde moeten handhaven, blijven onverstoord. Aldus worden misdadigers niet veroordeeld en komen slachtoffers in de kou te staan.

Wat helpt een vermanende vinger, als er op uw schoenen gespuwd wordt? Als er geen sanctie tegenover de daad staat, tegenover de foutieve daad staat, dan heb ik maar een antwoord en dat is: misdaad loont! (Bediende man, 41 jaar, Deurne)

En niemand doet er iets tegen, de politie kan er niets tegen doen. De burger wordt langs geen kanten meer beschermd. En dan noemen ze dat democratie. En wat verwacht je dan, wat verwacht je dan: uw stemgedrag? Politiekers die beseffen gewoonweg niet wat er gebeurt in de samenleving. (Gepensionerd kaderlid, 61 jaar, Brasschaat)

4 Een miskenning van feiten en subjecten

Wanneer de overheden geen antwoord geven, vallen mensen op zichzelf terug en blijken zij alleen te staan in hun machteloze isolement. Aan het eind van de tunnel zien zij geen licht, maar een politiek die de ernst van de echte problemen miskent en niet luistert naar hen die eronder lijden.

Ik zie een aantal zaken gebeuren waarvan ik zeg: hoe is het in godsnaam mogelijk? En dat is dan effectief omdat bepaalde mensen in een ivoren toren

zitten. En zo hoog dat ze daar nog wel een overzicht hebben, maar niet meer weten wat er gebeurt. (Bediende, 41 jaar, Deurne)

Ze zouden eens meer hun ogen moeten open doen naar de werkelijkheid, en dan daar eens hun conclusie uit trekken. (Havenarbeider, 32 jaar, Deurne)

Door niet te luisteren naar de klachten negeert de politiek niet alleen de maatschappelijke malaise maar ook de subjecten die de toestand aankarten: men negeert boodschap en boodschapper. Hier worden de definitie van de situatie en de macht om te definiëren, ter discussie gesteld. Daarbij verwijt de VB-kiezer de overheden niet alleen onachtzaamheid en verwaarlozing maar ook een manifesterende onwil, namelijk de weigering om misnoegde burgers als volwaardige gesprekspartners te erkennen en samen met hen bepaalde feiten problematisch te noemen. Wie spreekt over migratieproblemen, wordt als een 'racist' gebrandmerkt en zo heeft de politieke correctheid geen oren meer voor onze respondenten.

Ja, ze zeggen dat het eigenlijk niet zo erg is, dat wij het teveel opblazen. Maar ik vind toch echt dat het wel een probleem is, en dat zij dat niet echt aanpakken. (Scholier, 18 jaar, Seefhoek)

Ik vind de taak van de politiek is van te luisteren wat dat er onder de mensen leeft. En er ook rekening mee te houden, en u niet te verschuilen achter 'racist' of 'niet-racist'. (Lagere bediende, 43 jaar, Schoten)

Horen, zien en zwijgen: de eerste twee doet het beleid niet, dat laatste des te meer. Door niet te (willen) reageren, miskent de politieke elite de democratische inspraak van burgers.

Omdat ze niet willen luisteren, de partijen willen niet luisteren. De meeste mensen kiezen op deze partij. Waarom? Voor op één groot punt: het migrantenbeleid en ze willen gewoon niet luisteren. (...) Luistert gewoon naar de mensen, naar de mensen hun stem en... maar ze doen het niet. (Havenarbeider, 32 jaar, Deurne)

5 Het VB als enig alternatief: de partij die zegt wat wij denken

Onze respondenten vinden geen houvast bij de beleidspartijen en menen zich als burger niet gehoord. Mensen trekken hun conclusie en kiezen zo voor het VB – goeddeels bij gebrek aan geloofwaardig alternatief. Slechts bij een harde kern staat ideologische dogmatiek voorop. Het gros van de proteststemmers vraagt naar begrip voor hun feitelijke situatie en naar hun erkenning als politiek subject waarnaar geluisterd moet worden. Naarmate het VB zich in het partijpolitieke landschap profileert als de enige geloofwaardige tegenpool van het gangbare beleid, komt men bij gebrek aan andere opties 'als vanzelf' terecht bij die andere partij. Het politieke veld wordt door de gemaakte contrasten herschikt en er ontstaat een nieuwe breuklijn. Middels tegenstellingen stelt men dus orde op zaken

en zo wordt het politieke bedrijf bevattelijker: er zijn de bestaande partijen – één pot nat – en er is die dissidente partij die het verschil maakt door niet blind te blijven voor hun besognes. Het VB noemt ze bij naam en stelt rechttoe - rechtaan oplossingen voor.

Ik heb ook de situatie in het deel van Antwerpen waar ik woon, zien verslechteren. En ja, het stadbestuur deed niks, dus automatisch kom je dan terecht bij een protestpartij. (...) Eén van de redenen waarom ik het VB verkies, dat is juist, dat de mensen, de gewone mens, de gewone burger, met hun problemen terecht kunnen bij het VB. (Zelfstandige vrouw, 49 jaar, Seefhoek)

Ik vind (Filip Dewinter) iemand die rechtuit is, tegenover die ander die dat allemaal willen verbloemen. Ik denk dat hij zegt waar het op staat. (Arbeider, 39 jaar, Deurne)

Dat het VB rechtlijnig is. En zeker dat ze gebonden zijn aan hun eigen volk. Ik kan bij geen één andere partij een politieker vinden, die voor zijn eigen volk opkomt.. (Gepensioneerde bedrijfsleider, 77 jaar, Deurne)

Vanuit een politieke vervreemding worden alle traditionele partijen als elkaars ontluisterend evenbeeld gezien en zoals Laclau (2005) aangeeft, ontstaat er een equivalentieketen die het hele politieke spectrum op een hoopje veegt en daar-tegenover het VB plaatst als enig alternatief. Alzo transformeert de agonistische ruimte van regering versus oppositie geleidelijk aan tot een antagonistische ruimte van 'wij tegen de anderen' (vgl. Mouffe 2005). In deze tweedeling vindt het onomwonden profiel van de partij alvast aansluiting bij de rechtlijnigheid van het tunnelperspectief dat vreemdeling en politiek op de korrel neemt. Het etnopopulistisch realisme van het VB zet de focus op dezelfde pijnpunten, diens analyse speelt in op de angst die onder mensen leeft. Het partijdiscours ziet erop toe dat de definitie van de situatie dezelfde is en dat de vervreemde kiezer als politiek volwaardig wordt erkend – aldus wordt het VB een valoriserende keuze. Wat voorheen ontbrak door een gebrek aan respons en teveel vervreemding, herwint men hier: inspraak en toegang tot het politieke veld dat de samenleving stuurt. De vereenzaamde proteststem kan gaan klinken op het politieke toneel want het VB luistert en leent zich als spreekbuis voor de onvrede. Daarmee suggereert de partij het democratische deficit van het gangbare beleid goed te maken.

Dat probleem van die vreemdelingen, de Moslims, surtout de Marokkanen hé. En ik vind dat, dat het VB de enige partij is die daar durft over spreken. Ze worden dan bekampt met 'racisme'. Ik vind dat verkeerd, ik vind dat dat mag gezegd worden. Want die andere partijen waar ik gaan lopen ben, die hebben er nooit (over gesproken). (...) Wat vindt u belangrijk aan een goede politicus? Dat ze zichzelf kunnen wegcijferen en denken aan het volk. (Gepensioneerde zeeman, 72 jaar, Brasschaat)

Luistervaardigheid, hij moet ook kunnen luisteren en bereid zijn om de mening van het volk over te dragen. En niet bereid zijn om zijn eigen mening

op te dringen. Want die politici hebben we genoeg. (Beroepsmilitair, 44 jaar, Hoboken)

6 Het al dan niet samengaan van kiezer en partij: tussen overtuiging en scepsis

Door de dubbele tunnelvisie ten aanzien van vreemde en politiek is er een kiezerskorps in de maak, maar daarmee klit het nog niet. Er blijven onderlinge verschillen en de keuze voor de partij is vaak weifelend. De verkiezingsoverwinningen en de daarop volgende polarisatie helpen evenwel om alles te binden en eventuele bedenkingen ten aanzien van de partij terzijde te schuiven.

6.1 *De collectivisering van het verongelijkte gelijk*

Vanaf het ogenblik dat de gewone burger voor het VB kiest, voltrekt zich een buitengewone metamorfose. Dankzij de partij en haar succes ontdekt de malcontente kiezer niet meer alleen te staan in zijn/haar maatschappelijke en politieke isolement. Het groeiende stemmenaantal houdt eenling en een spiegel voor waarmee ze zien dat zij tezamen met vele anderen een stilzwijgende meerderheid vormen. Deze collectivisering doet een 'nieuw werkelijkheidsbesef' dagen waarbij degenen met een tunnelvisie menen gelijk te hebben, omdat deze wordt gedeeld door velen. Het versterkt de democratische legitimiteit van het VB en vergroot zijn electorale aantrekkingskracht. Het politieke gelijk is hier een sociale constructie waarbij verongelijken elkaar via een partij vinden en onderling gelijk geven. Het electorale succes en de mediabelangstelling sterken de kiezers in hun overtuiging.

Ge bent niet alleen in uw mening blijkbaar hé. Blijkbaar als ge ziet: 25% van de Vlamingen (stemt voor het VB), dan staat ge toch niet meer alleen denk ik. Dus heel veel mensen denken er waarschijnlijk hetzelfde over als ik. (Verkooper, 46 jaar, Deurne)

Bij die overwinning, ... (...) dat was gewoon een bevestiging van: awel ja, ik dacht het. Mensen, dat is gewoon een bevestiging van de roep van velen, de roep om hulp eigenlijk. (Hulp) die we nu van andere partijen niet krijgen. (Beroepsmilitair, 44 jaar, Hoboken)

Volgens mij vertegenwoordigen ze de mening van heel veel Vlamingen die dat niet openlijk durven zeggen. Het is lange tijd geweest dat ze zelfs niet durven zeggen dat ze daar voor waren, maar ge ziet ... (Gepensioneerde zeeman, 72 jaar, Brasschaat)

Elk verkiezingssucces is een moment van ontlading waarbij particuliere kiezers en partij elkaar in de armen sluiten en zich tezamen politiek onontkoombaar maken als 'wij, het miskende volk'. Door deze koppeling weet het VB zogenaamd gelijkgezinde burgers politiek te recupereren en een collectieve klankkast in werking te stellen waardoor het stembereik van zoveel singulier protest opmerkelijk toe-

neemt. Daarmee wordt niet alleen de misnoegde stem versterkt maar tevens het officiële VB-partijvertoog. Heel wat kiezers praten het VB na en produceren echo's van slogans en partijpropaganda. Er ontstaat een discursief kader waarin de stemmen van achterban en partij dezelfde toonhoogte zoeken en almaar luider hun probleemanalyse laten klinken die juist daarom, wel juist moet zijn. In 2004 zette het VB de hoogste toon en verwerft het een hegemonie bij de probleemdefinitie van meerdere maatschappelijke thema's (vgl. Blommaert 2001; 2010).

Als er zoveel op stemmen, moet er toch wel iets goed zijn. (Scholier, 18 jaar, Seefhoek)

6.2 *Over klankkast en doofpot*

Van op afstand lijkt het alsof partij en kiezers met één stem spreken, maar een aandachtige luisteraar hoort tijdens de interviews ook veel ruis. Er zijn echo's, maar dat betekent niet dat de discursieve framing van de partij geheel aansluit bij de alledaagse tunnelvisie van de respondenten: iedereen wil dat er een eind komt aan de politieke miskening, men stemt op de partij maar dat betekent niet dat elkeen het volmondig eens is met het VB en zijn partijprogramma. Men is onzeker. Behoorlijk wat kiezers maken reserves en kanttekeningen, ze laken het racisme maar van deze bedachtzame tegenspraak hoor je niets meer in het partijvertoog. De klankkast die het VB vormt, versterkt dus niet alleen de stem van de verongelijkte burger, maar steekt tezelfdertijd ook elk sceptisch voorbehoud in de doofpot. Zo horen we in de diepte-interviews kritische geluiden en nuanceringen die vanuit de partijtop weg gefilterd en verzwegen worden. Tal van proteststimmers hebben bedenkingen bij het radicale programma en de extreme kopstukken van de partijleiding.

Ik heb nooit gestemd op Dewinter, heb ik nooit op gestemd. Ik heb daar een hekel aan als ik hoor 'eigen volk eerst'. (...) Dat hoort niet, ik vind dat een verwerpelijke slogan. Ik vind (dat) de bekwaamste op iedere plaats moet gekozen worden, de bekwaamste moet zijn. Of dat nu een buitenlander is of een Belg. (Gepensioneerd kaderlid, 61 jaar, Brasschaat)

Dat is eigenlijk mijn grote schrik (dat het VB aan de macht komt): ik wil dat hé, en toch wil ik dat niet hé. Ik heb schrik dat dat dan te extreem gaat worden. (...) Ik ben een twijfelaar maar als dat is, zoals dat nu is ... dan. (Vrouw, in de 50, Hoboken)

Ik heb niet gezegd dat alle migranten profiteren. Als er een migrant is die werkt en die komt werken als ik voor zijn boterham, en die wilt vooruitkomen in dit land: geeft die mens dan die kans (...) en laat die evenveel brood verdienen als ik en soms misschien nog meer brood. (Havenarbeider, 32 jaar, Deurne)

Ik ben wel een Vlaams Blokker maar ik heb geen zo (zet handen aan de ogen alsof ze oogkleppen draagt). Ook een beetje redelijk blijven: zolang als ze

(migranten) mij niks doen, vind ik persoonlijk, is het OK. (Gepensioneerde poetsvrouw, 64 jaar, Seefhoek)

De rechtlijnigheid van het tunnelperspectief mag dan migranten en politiek bekritisieren, het is duidelijk dat lang niet alle respondenten daarin zover willen gaan als het VB. Net zoals vele kiezers het moeilijk hebben met de manier waarop de partij te werk gaat: de stijl is te bot, men doet te harde uitspraken.

Soms zijn ze te cru, soms gaat het te hard vind ik. Ik ben wel een Vlaams Blokker maar dat wilt niet zeggen dat... gelijk als die uitspraken 'al die bruinen hier buiten' en zo. Dat vind ik flauwekul: een mens pakt ge altijd nog voor een mens. (Gepensioneerd stadsarbeider, 66 jaar, Seefhoek)

Ik vind ze soms eigenlijk wel een beetje te... (lange pauze) brutaal. Ze komen soms wel, ik denk voor sommige mensen, wel te radicaal over en te... ze nemen ook geen blad voor hun mond. (Caissière, 43 jaar, Brasschaat)

De meeste respondenten zijn geen rabiante partijpartizanen of volbloed racisten maar burgers die met een deel van hun problemen en angsten aansluiting vinden bij die partij, meer dan bij andere partijen. En naarmate de roep om verandering binnen het partijlandschap geen gehoor vindt bij deze laatste, nemen de proteststimmers bepaalde uitspraken van dissidente politici voor lief. Ondanks het scepticisme krijgt de partij dan toch het voordeel van de twijfel. Men ziet het VB als de partij van de laatste kans, waarbij men hoopt dat die alsnog iets in beweging zal kunnen zetten.

Ik heb zo de indruk als het op vreemdelingenpolitiek aankomt, is het ofwel taboe. Vanuit de traditionele centropartijen is het taboe: moogt ge ze absoluut niet te hard aanpakken, en dit, en dat. En dan hebt ge het andere extreem, en dan zit ge direct bij het Blok. Dus een tussenoplossing is er nog niet gegeven. (Student, 26 jaar, Schoten)

Deze bedenkingen en nuanceringsen ten aanzien van het partijdiscours zijn evenwel niet waarneembaar voor de buitenwacht die alleen maar een zorgwekkende aanwas ziet van extreemrechts. Binnen een groeiende patstelling is er geen plaats voor ambivalentie of begrip, integendeel: het VB pikt de tunnelvisie op en scherpt ze naar eigen goeddunken politiek aan en aldus zet de polarisatie zich door.

7 Stigmatiseren en afschutten

In haar propaganda laat het VB zich kennen als een radicaal andere partij en dat leidt tot weerstand in het politieke en maatschappelijke veld. De traditionele partijen, vakbonden, media en publieke opinie zien er een gevaar in voor de democratie. Men wijst op het collaboratieverleden van de stichtende leden en veroordeelt het nauwelijks verholen racisme. Onze respondenten begrijpen deze kritieken

evenwel niet als argumenten in een politieke discussie, maar zien er manoeuvres in om de partij te verdonkermanen zodat er niet mee gepraat moet worden.

Ze (het VB) worden als een paria beschouwd. (...) Ze worden gewoon uitgekotst door de gevestigde politiek. (Gepensioneerde man, Seefhoek)

Ze willen het Vlaams Blok demoniseren. (Oud zelfstandige, 76 jaar Schoten)

De kritiek van de buitenwereld valt in dovemansoren en vindt geen aansluiting bij de twijfels en bedenkingen die de VB-kiezers hebben tegenover de partij: zij voelen er zich niet door aangesproken maar wel door afgewezen en gestigmatiseerd. Er is heel wat ergernis over de wijze waarop de buitenwacht hen afschildert als gefrustreerd, achterlijk en racistisch. Men meent eens te meer dat het principe van politieke inspraak in het gedrang komt.

Ge moogt precies geen kritiek niet meer hebben op iets dat u niet zint en dan vind ik dat ge geen vrije meningsuiting meer hebt. (...) Moet ik morgen zeggen dat een neger wit is? (Gepensioneerde stadsarbeider, 66 jaar, Seefhoek)

Steeds, keer op keer wordt de partij afgeschilderd als de partij van de marginaal, de gefrustreerde, de onderklasse tot en met...Tegenwoordig moet ge alcoholieker zijn, crimineel zijn, Vlaams crimineel zijn, liefst niet gestudeerd hebben, op uw 13 jaar gaan werken om het zo te zeggen... (Student, 26 jaar, Schoten)

De indruk leeft sterk dat hun belangen en waarden doelbewust buiten spel worden gezet. Te meer omdat de hele stigmatisering verder gaat en geïnstitutionaliseerd wordt door het instellen van het cordon sanitaire (vgl. Rummens en Abts 2010). De zittende partijen besluiten het VB uit te sluiten van elke beleidsdeelname: daarmee verwijst men de partij naar de oppositiebanken en worden haar kiezers tot politieke machteloosheid veroordeeld. In hun ogen is het een lakmoesproef waarmee de onwil en de opportunistische machtspeletjes van de traditionele politiek finaal bewezen worden: men ontzegt hen zeggenschap. Aldus zet men met alle boosheid vandiën een vaste koers in. De standpunten verharderen, men zet zich schrap en begint een loopgravenoorlog. Het cordon vormt een reden te meer om voor het VB te stemmen en aldus krijgt de politieke omheining averechtse effecten: de aanhang krimpt niet maar breidt integendeel uit.

Zolang als ze geen eerlijke kans krijgen, dan meer door sabotage van de andere partijen, vind ik: ja, dan ben ik ervoor. (...) Ze hebben gedacht van: kijk dat is nu de oplossing om het Vlaams Blok te nekken. De mensen gaan beseffen dat ze nooit aan de macht gaan kunnen komen (...) Hoe meer dat ze kankeren en hoe meer dat ze vitten op het Vlaams Blok, hoe meer stemmen dat die gaan halen. (Lagere bediende man, 43 jaar, Schoten)

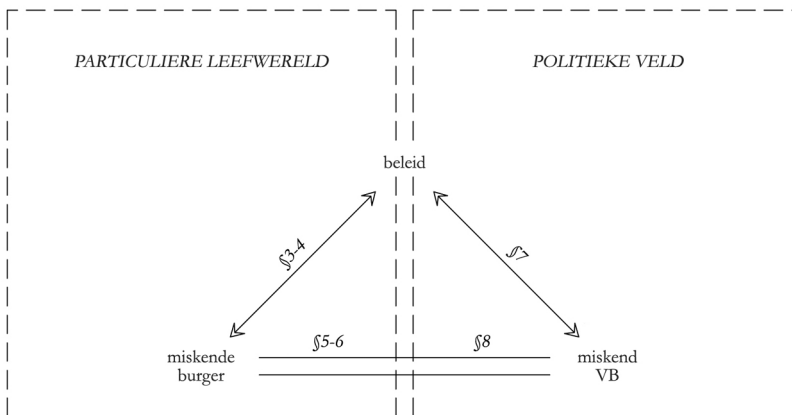
En dan – een groot argument – en dat gaat ge hier overal terug vinden: dat is die vijandschap tegen één bepaalde partij (het VB). En dan komt er zo ietske

in u op da ge zegt: ‘ah nee, maar da niet hé.’ Niemand anders moeten zeggen hoe ik moet denken en wat ik niet mag denken. Dat is dus een beetje rebellie ook. (Gepensioneerde verpleegster, VB-mandataris, 64 jaar, Brasschaat)

8 Inter pares: verbroedering door identificatie

Waarom sterkt een verloren stem de keuze voor het VB? Zulks heeft te maken met herkenning: na de politieke desaffiliatie van de beleidspartijen vereenzelvigd de kiezer zich met het lot van het VB. Men herkent zich in de underdogpositie van de partij, want men voelt zichzelf ook aan de kant geschoven en politiek gedepriveerd. Het cordon sanitaire herhaalt (§7) niet alleen de onrechtvaardige miskening die de kiezers alledag ervaren (§3-4), maar het vermenigvuldigt de frustratie zodat de initiële sympathie (§5-6) resulteert in een verbintenis tussen kiezer en partij (§8). Met Laclau kunnen we wederom over de aanmaak van een equivalentieketen spreken. Ditmaal tussen de kiezer en de dissidente partij, maar het zou verkeerd zijn deze koppeling als een zielsverwantschap te begrijpen. De partij staat niet altijd voor de kiezers – daarvoor is hun achtergrond te divers. En de kiezers staan niet als één blok achter de partij – daarvoor zijn er teveel bedenkingen. De koppeling volgt veeleer uit een homologie (Lévi-Strauss 1962): er zijn congruente ervaringen waarbij de tegenstelling tussen miskende burger en beleid gelijknissen vertoont met de oppositie tussen het geweerde VB en de democratische partijen. Aldus verbinden zich de leefwereld van de respondenten en het politieke veld en delen kiezers en VB een politiek cynisme dat zich kant tegen het beleid van de gevestigde partijen. Partij en kiezer vinden elkaar in het verdomhoekje en gaan zich zo zien en begrijpen als elkanders evenbeeld. De gedeelde miskening en stigmatisering resulteert in een identificatie.

Figuur 1 De homologie van particuliere leefwereld en politieke veld.

Want dat is nu de sterkste partij geweest en die mensen kunnen nog niet veel zeggen want ze worden langs alle kanten de mond gesnoerd... Ik vind dat een misdaad: het is onze mond die wordt gesnoerd. (Gepensioneerde arbeider, 85 jaar, Hoboken)

8.1 *Afscheid van de representatieve, liberale democratie*

Aangezien de gevestigde partijen niet luisteren naar de klachten van heel wat kiezers en hun stem voor het VB politiek negeren, menen de gedepriveerde respondenten dat het gevoerde beleid zijn legitimiteit verliest. In deze redenering vervalt de vrijheid van meningsuiting en wordt het principe van gelijke inspraak aangetast omdat tal van burgers en één partij niet meer meetellen. Het cordon sanitaire is in strijd met de democratische principes van electorale competitie, intrinsieke gelijkheid en open debat. Hun politiek cynisme geeft het geloof in de politieke instellingen op: deze worden niet langer door het demos gedragen.

In een democratie is (er) juist recht van meningsuiting en als ge dan de mening van 1 miljoen mensen zou negeren, is dat dan democratisch? (Arts, 37 jaar, Brasschaat)

Maar op het ogenblik krijgen ze (het VB) die macht niet en dat vind ik dus het grootste gebrek in een democratie. Dat ge zegt tot een zekere groep mensen: gij speelt niet mee. Dat vind ik onfair en ondemocratisch. (Gepensionerd zeeman, 72 jaar, Brasschaat)

In hun ogen gaat het cordon niet om racisme of om mensenrechten, maar is de afkeer van de andere partijen louter strategisch en kent zij geen ideologische motivatie. Daarbij vergeten het VB en zijn kiezers al snel dat het principe van een representatieve democratie met het cordon sanitaire wel degelijk behouden blijft binnen de wetgevende macht. Zo heeft de partij tal van actieve, gekozen politici en worden de kiezers zondermeer vertegenwoordigd. Zolang er bij de meerderheid van de partijen evenwel een consensus bestaat dat het VB geen plaats heeft binnen het beleid, kan zij geweerd worden. De partij en haar kiezers maken dit onderscheid tussen wetgevende en uitvoerende macht evenwel niet. In hun diagnose volstaat het de grootste partij te worden om automatisch deel uit te maken van het bestuur: 'the winner takes it all'. Omdat deze machtsclaim zich niet voltrekt, meent men vanuit een politiek cynisme dat de representatieve democratie repressief wordt en indruist tegen de wil van het volk. Men wordt het slachtoffer van een politieke deprivatie: wat het beleid doet, doet het volk zeer. In hun ogen is het cordon daarom een onrechtvaardige, machiavellistische machtsgreep van de gevestigde partijen om in het zadel te blijven.

Want als het Blok niet mag meedoen, dan gaan de liberalen en de socialisten: dan hebben die meer hé. Dat verstaat zichzelf. Wat de ene niet heeft, heeft dan de andere. (Arbeider, 46 jaar, Hoboken)

8.2 *Intrede van 'het volk' als demos*

Wanneer het politiek cynisme het geloof in het democratisch functioneren van het beleid opgeeft, gaat het oordeel van de betrokkenen op zoek naar een alternatief oriëntatiepunt. Het is hier dat de respondenten spreken over 'het volk', een tot zelfstandigheid verheven massa die één en onverdeeld de vereenzaamde kiezer en een geïsoleerde partij samen doet vallen en nieuw leven in blaast. Dit demos is talrijk en soeverein, heeft altijd gelijk en in de mate dat de traditionele partijen het volk negeren, moet het onderdak vinden bij het VB. Door in de naam van het volk te spreken en hoge scores te halen, kunnen kiezers en partij het cordon in het ongelijk stellen en hun politieke verwachtingen een imperatief en autoritair karakter mee geven. De 'vox populi' spreekt op gebiedende toon, met één stem, tegen de meerderheid van de beleidspartijen in.

Dat ze eigenlijk de stem van het volk aan het negeren zijn, met (hun) cordon sanitaire. Dan zeggen ze van: dat hoop volk is achterlijk want die stemmen op Vlaams Blok. Nee, we zijn niet achterlijk, we zijn juist wijs, wij zijn meer volk. Ze moeten naar ons luisteren. (Werkzoekende man, 24 jaar, Hoboken)

De mensen die zich bij hoog en bij laag democratisch noemen, dat ze eens onderzoeken wat democratie is. Da's dus de wil van het volk. Dus als het volk een bepaald idee heeft, of een bepaalde neiging heeft, dan moet het bestuur dat idee of die neiging volgen. (...) Wij worden hier van alles gedicteerd en opgedrongen en dat zou moeten veranderen. (Zelfstandige vrouw, 49 jaar, Seefhoek)

Omdat ze (het VB) voor Vlaanderen, eigenlijk voor ons willen zijn: voor de mensen van hier. En dat die altijd het standpunt hebben verdedigd van dus: wij eerst. (...) Het Vlaamse volk eerst, de ander niet. (Gepensioneerde poetsvrouw, 64 jaar, Seefhoek)

Men neemt het de politiek kwalijk een veelheid van burgers met uiteenlopende meningen en tegengestelde belangen te vertegenwoordigen middels coalities en compromissen. Dit overlegmodel is niet de directe inspraak die het volk – één en onverdeeld – verdient. Het demos kent minderheden geen rechten toe omdat het van zichzelf veronderstelt in de meerderheid te zijn. Omdat het beleid dit imaginaire volk niet vertegenwoordigt, keert de populist zich in naam van de democratie tegen de politieke meerderheid. De macht van het getal kant zich tegen de kunst van de coalitie en haar compromis.

Overeenkomstig de literatuur (vgl. Urbinati 1998; Canovan 1999; Abts en Rumens 2007) blijken nogal wat VB-kiezers halfslachtige democraten die zich beperken tot de idee van inspraak en volkssoevereiniteit en daarbij gaan ze voorbij aan het liberale credo van de rechtsstaat. Die rule-of-law beschermt minderheden en mensenrechten, zodat de inspraak van het actuele volk in evenwicht wordt gehouden door de 'checks and balances' van de liberale rechtsstaat. Voor hen die uitsluitend bij de absolute soevereiniteit van het demos zweren, is dit echter zondermeer een inbreuk op het populistische ideaal. Op verkiezingsavonden wanneer

er weer zegeberichten voor het VB binnen lopen, krijgen ze alvast een voorproef van de populistische symbiose. Het voelt aan alsof er een nieuw politiek lichaam is opgestaan en het wreekt zich gelijk door de andere partijen af te straffen.

Bij iedere verkiezing als ze vooruit gaan, dan juich ik in de zetel, echt waar. (...) Ik was echt, echt tevreden, echt tevreden. Iemand die ze bij mij achterstellen, die ga ik verdedigen, de underdog, en ik denk dat dat wel speelt bij de mensen, hoor. (Vroegere verpleegster, 67 jaar, Brasschaat)

Goh, wij hebben joepie geroepen (...) omdat dat de overwinning is van de vrije meningsuiting. (Zelfstandige vrouw, 49 jaar, Seefhoek)

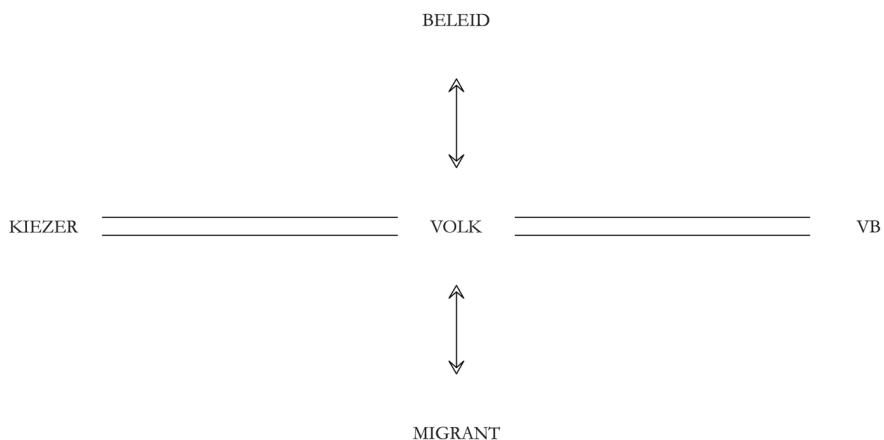
Het sterkt mij eigenlijk dat als ge ziet dat dat niet alleen bij mij is, maar met duizenden mensen die dat ervaren. (VB-mandataris, 30 jaar, Deurne)

In de overwinningsroes lijkt het volk voor even zijn soevereiniteit terug te winnen. Men wordt een omgekeerde representatie gewaar (Laclau 2005: 157), waarbij het VB en zijn achterban niet langer moeten onderdoen voor de machthebbers: ze zijn de grootste partij en daarmee kent de politieke uitsluiting haar tragische hoogtepunt.

9 Gepolariseerde ruimte en politiek cynisme

Met deze climax versimpelt het politieke landschap. Omdat de beleidspartijen ziende blind zijn voor de problemen en doof blijven voor de klachten, blijken ze als vertegenwoordigers niet meer representatief voor de mensen. Het beleid plaatst zich met 'hoogmoed en pretentie' boven het volk. De imaginaire volksgemeenschap waartoe onze respondenten zich rekenen, blijft alleen achter en vindt enkel nog zeggenschap middels een partij die op vergelijkbare wijze uitgesloten wordt via het cordon sanitaire. Drie op een rij – miskende stem, VB en volk: zo vormt zich een populistische as die zich zal opladen en sterk maken door zich af te zetten van het politieke establishment bovenaan en migranten onderin. Het antagonisme tussen VB-kiezer en het heersende beleid ziet zich herhaald in de uitsluiting van de partij door het cordon. In deze oppositie ontstaat er in naam van het eigen volk een equivalentie die kiezer en VB verbindt. Deze cynische alliantie steunt op een eerdere coalitie tegen de ondergeschikte buitenstaander. De bedreigingen die de migrant met zich brengt, smeedde voorheen al beide partners tot een etnocentrisch verband. Middels gedeelde antagonismes vormen er zich dus equivalenties of homologieën die de dissidente partij van haar divers electoraat voorziet. Deze analytische terminologie mag echter niet verhullen dat dit gepaard gaat met een sterke morele codering van de politieke ruimte. In de populistische perceptie van de betrokkenen is de politieke strijd een morele confrontatie van goed en kwaad, waarbij de horizontale 'as van het goede' (miskende burger/volk/VB) zich weert en afzet van de verticale 'as van het kwaad' (establishment/vreemde) die de vermaledijde zondebokken vertegenwoordigt.

Figuur 2 *Populistisch kruis, tussen homologie en antagonisme*

De politieke ambities van het VB en de kiezers blijven van de macht verstoken en dat frustrereert – eens te meer. Wanneer het cordon elke beleidsdeelname uitsluit, komen de partij en haar aanhang vast te zitten in hun ondergeschikte posities en wordt de frustratie een wrok die zich zoekt te wreken. Hier gaat het langzaam opgebouwde ressentiment zich ontladen en terugslaan. Het politieke establishment moet neergehaald en in diskrediet gebracht worden. De politieke deprivatie zoekt compensatie in striemende aanklachten en klaagzangen waaruit het eigen slachtofferschap moet blijken. Nogal wat VB kiezers voelen zich het kind van de rekening. Hun rechten worden verbeurd verklaard, terwijl er alleen verplichtingen overblijven. Zo moet men belastingen betalen voor een beleid dat regelrecht ingaat tegen de belangen van het eigen volk.

Geloof ik nog in de politiek? Neen, ik onderga de politiek. Ik blijf de politiek volgen, omdat ik wil weten hoe de wereld draait en zeker hoe de politiek in Antwerpen verloopt. Ik blijf dus de informatie volgen, maar ik onderga de politiek. (Zelfstandige vrouw, 49 jaar, Seefhoek)

Wij zijn maar een hoop tweederangsburgers, eigenlijk hier in de Seefhoek en op den Dam. (Werkloze man, 46 jaar, Seefhoek)

Moord, diefstal, gewapende overval en die wordt daar schuldig aan bevonden, dan vind ik: ja, dan verdient die niet van hier te mogen blijven. Ook niet in onze strafinrichtingen want die worden door ons allemaal betaald. Dan vind ik desnoods dat ze moeten zeggen aan het land van herkomst, van: kijk jongens, die is van jullie, ge kunt hem zelf onderhouden. Maar ik vind niet dat wij die moeten onderhouden. (Lagere bediende, 43 jaar, Schoten)

Iemand die zich het recht toe-eigent om te zeggen dat ze democraten zijn en ondertussen corrupt zijn tot en met. Zijn dat democratische partijen? Die

met het geld van de belastingbetaler knoeien en spelen? (Gepensioneerd kaderlid, 61 jaar, Brasschaat)

Het gevoel van herhaaldelijk onrecht dat zich mettertijd heeft opgebouwd, mondt hier uit in een politiek cynisme (Kanter en Mirvis 1989; Eliasoph 1990; Cappella en Jamieson 1997; Chaloupka 1999; Krouwel en Abts 2006; Stanley 2007). De beleidspartijen worden wereldvreemd bevonden, hypocriet en ondemocratisch. Zij weten niet wat er bij de mensen leeft, laat staan dat het hun veel kan schelen want uiteindelijk prevaleert hun eigen machtshonger op het algemeen belang. De mooipraters komen hun beloften niet na maar nestelen zich binnen de politieke instellingen om zichzelf en vrienden te kunnen bedienen. Via slinkse wegen zetten ze het volk en het VB buiten spel. Overgeleverd aan de eigen onmacht zullen onze respondenten meerdere complottheorieën ontwikkelen (§10) waarbij men de anderen tal van malafide intenties toeschrijft (Taguieff 2005). In een complexe realiteit slaagt een antropomorfe causaliteit er weer in via externe attributies een samenhang te vinden en zo ook een antwoord op de vraag 'why do bad things happen to good people?' (Groh 1987). Juist omdat de populistische diagnose wel weet wat er echt aan de hand is – een samenzwering – kan zij het gevoel herwinnen dat er iets tegen ondernomen kan worden. De eenduidige verklaring van het complot weet diverse kiezers te integreren en te mobiliseren.

10 De as van het kwaad en haar trawanten

Zoals eerder aangehaald poogt de vreemde van onderuit de samenleving de bovenhand te halen, wat leidt tot meerdere bedreigingen. De overheid treedt evenwel niet op, laat betijen en aldus wordt zij medeverantwoordelijk voor de tegenspoed die het volk te verduren heeft. De respondenten spreken over schuldig verzuim en bewust verraad. Ze hebben de indruk dat vreemden voorgetrokken worden, terwijl het eigen volk achtergesteld raakt. Het beleid is niet alleen laks. Erger nog, het staat aan de kant van de vreemde en houdt deze een hand boven het hoofd.

Maar waarom mogen die (vreemdelingen) stempelen en moeten die niet zomaar gaan werken? En waarom mogen die... ja, in verhouding, meer dan een Belg? En wat denkt u dat de oorzaak daarvan is? De regering. (...) Dat is zakkenvullerij. En OK, die worden dan uitgebuit door migranten en ze trekken hun eigen daar niets (van) aan. Zolang dat zij daar ook geen last van hebben. (Werkloze vrouw, 50 jaar, Deurne)

Ik heb heel m'n leven moeten werken als zelfstandige, ik heb ook alles moeten verdienen en ik vraag niks. (...) Er zijn dus wel mensen die, en bij de vreemdelingen, ja: als die zo verwend worden en zo in de watten worden gelegd. Ja, dat is logisch dat die mensen ervan profiteren. Maar dat ligt niet aan die vreemdelingen, dat ligt aan ons bestuur. (Oud-zelfstandige, 76 jaar, Schoten)

Want ik walg, ik walg van die knuffelpolitiek, hé. Ik ben van plan om mij in de zwarte lak te laten spuiten en mijn haar in een permanent en... ik mag alles doen dat ik wil. (...) Ik vind die knuffelpolitiek van ons gemeentebestuur voor de migranten nu, hé: zielig en wraakroepend. En voor wat voor problemen zorgen die migranten dan wel? Voor alles! (Gepensioneerd bedrijfsleider, 77 jaar, Deurne)

Voor zover migranten schuldig zijn aan alle zonden van Israël en het beleid daaraan niets verhelpt, wordt de politiek verantwoordelijk voor alles wat er fout gaat. Hier vinden we inderdaad een hogergeplaatste zondebok en het is markant hoe men daarbij gelooft in de daadkracht van het beleid. Op zoek naar verandering zien de betrokkenen politieke sturing als laatste strohalm en wanneer die hoop niet uitkomt, vervalt men in een diep ontgoocheld politiek cynisme. Zo besluit de laatste respondent:

Nee, nee, (het stadsbestuur) ontwijkt geen problemen: ze moedigen ze aan, de problemen. Ze zijn de kweekmoeder van de problemen, heel het stadsbestuur. Ze doen niets anders. (...) De belofte dat er hier zou verbetering komen. (...) Welke belofte? Ze hebben geen enkele belofte. Alleen hun tegemoetkoming tegenover de marginalen, de asocialen en wat weet ik...Daar doen ze alle moeite van de wereld voor. (Gepensioneerd bedrijfsleider, 77 jaar, Deurne)

De twee figuren van vreemde en beleid mogen dan ver van elkaar staan, omdat ze zich beide tegen het volk keren, moeten ze toch wel iets met elkaar van doen hebben. De vreemde als zondebok van onder bedreigt de gevestigde posities van het volk, terwijl het establishment als zondebok van boven niets onderneemt en integendeel de vreemde in de kaart speelt. In dit dubbel antagonisme tegen het eigen volk worden beide via een zoveelste homologie met elkaar verbonden, deze equivalentieketen belichaamt de samenzwering tegen het eigen volk. Zo verbindt zich het politiek cynisme met het eerdere ethnocentrisme. In de ogen van de betrokkenen ontstaat hier de verticale 'as van het kwaad', waarbij de gevestigde elites op zoek gaan naar handlangers van buiten om de eigen machtsgreep te versterken (vgl. Mudde 2007: 64-88). Zo verstrekt de politiek de Belgische nationaliteit aan vreemden en wil men hen stemrecht verlenen.

Gewoon door partijbelang, gewoon om kiezers te kunnen ronselen. Waarom denkt ge dat ze die mensen zo beschermd hebben, altijd maar toegelaten en rechten gegeven? Gewoon maar omdat ze hoopten dat die mensen naderhand op hun partijen zouden stemmen. En daarmee hebben ze onze democratie laten verwateren (...) Om stemmen te krijgen, dat is het enigste wat hen interesseert. Niet het algemeen belang, gewoon stemmen ronselen. (Gepensioneerd kaderlid, 61 jaar, Brasschaat)

Niet alleen politiek en vreemdeling, maar ook media en gerecht zijn betrokken in het complot. De as van het kwaad heeft heel wat trawanten. De pers zou te kri-

tisch staan tegenover het VB en werkt mee aan de stigmatisering van de partij. In hun ogen zijn de media vervreemd van het volk en vertegenwoordigen ze enkel nog maar zichzelf en de verborgen agenda van de gevestigde elites. Ook het gerecht is verwickeld in het complot, aangezien het de VZW's verbonden met de partij heeft veroordeeld voor racisme.

Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt. Dus die zijn al niet meer eerlijk: ik zal het maar kort zeggen. Zo is heel die pers eigenlijk, (ze) staat in dienst van de regering, praat die mensen na. (Gepensioneerde zelfstandige, 76 jaar, Schoten)

Politiek en gerecht dat is 2 handen op 1 buik. Wie gelooft er nog in het gerecht? Er is geen scheiding der machten meer, allemaal politiek benoemd, al die rechters worden toch politiek benoemd. En allemaal zeggen: het gerecht is onafhankelijk, allemaal op tv... Maar de mensen weten dat, de mensen zijn niet dom, de mensen weten wat de werkelijke situatie is, en dan komen ze maar leugens vertellen op tv. (Gepensioneerde kaderlid, 61 jaar, Brasschaat)

Als een miljoen mensen vinden of zich achter die mening kunnen keren, wie is dan in hemelsnaam een rechtbank om te zeggen dat strafbaar is? Dan denk ik dat het daar fundamenteel fout zit. (VB-mandataris, man, 30 jaar, Deurne)

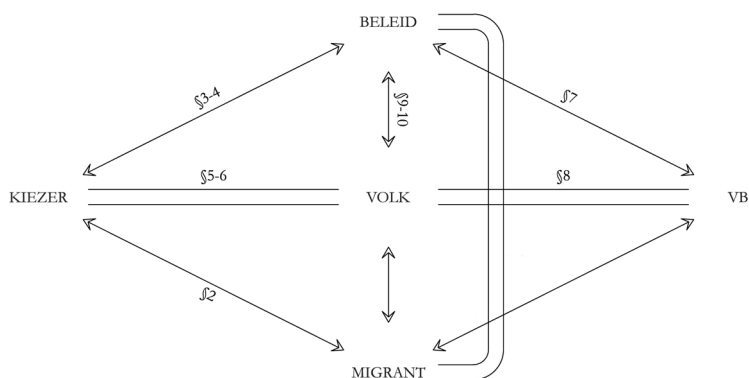
Door het racismeproces als iets ondemocratisch af te doen, laat het populisme blijken hoe selectief en eenzijdig het democratie definieert. Er is geen plaats meer voor een rechtsstaat die 'checks en balances' inbouwt, alles draait om het volk (vgl. Abts en Rummens 2007). De 'vox populi' heeft meer recht van spreken dan de juridische rechtsspraak, het argument kent alvast weerklank bij meerdere respondenten.

De malcontente burger voelt zich miskend en uitgesloten en daarom wreekt hij zich op het beleid door het af te doen als ontoereikend, onbekwaam en corrupt. Het establishment weet zich maar overeind te houden door zich aan machtsmisbruik en complotten te buiten te gaan en het volk uit te sluiten. Gelijkheid en inspraak zijn volgens onze respondenten verloochende politieke principes en het ressentiment slaat terug door eens te meer voor het VB te stemmen – als vergelding.

Zomaar op voorhand met de democratie een laars vegen. En ze denken dat dat allemaal ongestraft kan! (Gepensioneerde kaderlid, 61 jaar, Brasschaat)

En hoe meer dat ze dat doen (VB uitsluiten), hoe meer stemmen dat ze gaan krijgen. Ze gaan verschieten. (Gepensioneerde huisvrouw, 64 jaar, Deurne)

Figuur 3 Analytische synthese

11 Epiloog

In deze bijdrage hebben we de genese gereconstrueerd van het eigen volk als een imaginaire gemeenschap die vereenzaamde kiezers en een dissidente partij komt vervoegen en sterken. Dit machtige politieke lichaam is evenwel niet de objectieve toetssteen die het ‘sui generis’ pretendeert te zijn. Het is veeleer een sociaal construct dat gradueel wordt aangemaakt door zich af te zetten van twee zondebokken, i.e. de vreemde onderin de samenleving (§2) en het gangbare beleid bovenaan. Na vervreemding van en miskenning door de traditionele partijen, voelen kiezers zich genegeerd (§3-4). Machteloos menen ze onteigend te worden van hun zeggenschap en deze politieke deprivatie gaat zich gradueel identificeren met een dissidente partij (§5-6) die een vergelijkbare marginalisering ondergaat middels het cordon (§7). Aldus vinden misnoegde burgers en het VB elkaar in een lotsverbintenis (§8) die zich middels de populistische gedachte sterk maakt en afzet tegen de as van het kwaad waarbij beleid en vreemde samenspannen tegen het eigen volk. Zo wordt een diversiteit van burgers geïntegreerd in een nieuw electoraat en een herverkaveld politiek landschap. Deze polarisatie begint met het tunnelperspectief dat vreemde en beleid (§9-10) op de korrel neemt, maar door toedoen van het VB en het cordon opgeworpen door de andere partijen, ontstaat er een politieke figuratie waarbij equivalenties en antagonismes iedereen zijn gepaste plaats toekennen binnen een politiek kruis dat goed tegenover kwaad plaatst.

Waar survey-onderzoek het eindresultaat van deze polarisatie vastlegt door de correlatie tussen etnocentrisme en politiek cynisme te laten zien, zijn diepte-interviews in staat de kruisweg te volgen. Het laat te zien hoe beide zich verbinden en tot de geschetste politieke patstelling leiden. Statie na statie toont het schema hoe via vergelijkbare antagonismen, equivalenties ontstaan tussen diverse kiezers en een partij enerzijds, en tussen hun vijanden van onder en boven anderzijds. Niet ideologische dogmatiek staat hier voorop, de sturende kracht komt eerder van conjuncturele verbindingen en tegenstellingen. De these

dat het VB-electoraat op dergelijke wijze geconstrueerd is, biedt ook een verklaring voor de recente teruggang van de partij. Wanneer de partij niet meer het enige alternatief blijkt te zijn voor het volk en als zij worstelt met interne onenigheden, wijzigt de figuratie zich en kan de onvrede van kiezers opgevangen en opnieuw gearticuleerd worden door andere politieke spelers die spreken in naam van een onverdeeld Vlaams volk. Daarmee lijkt het VB zijn voormalig (etno)populistisch monopolie te verliezen.

Literatuur

- Abts K. (2004). Het populistisch appel: Voorbij de populaire communicatiestijl en ordinaire democratiekritiek. *Tijdschrift voor Sociologie* 24(4) 451-476.
- Abts K. en T. Kochuyt T (2010). Het ressentiment van het etnopopulisme: over het misnoegde volk en haar vijanden. *Wijsgerig Perspectief* 50(2) 14-23.
- Abts K. en S. Rummens (2007). Populism versus democracy. *Political Studies* 55(2) 405-424.
- Abts K. en M. Swyngedouw (2005). *De VB kiezer aan het woord: over buurt migranten politiek en Vlaams Belang: Opzet*. Onderzoeksnota: ISPO K.U.Leuven.
- Betz H-G. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Bihl A. (1998). *Le spectre de l'extrême droite: Les Français dans le miroir du Front National*. Paris: Les Éditions de l'Atelier.
- Bihl A. (1999). *L'actualité d'un archaïsme: La pensée d'extrême droite et la crise de la modernité*. Lausanne: Éditions Page Deux.
- Billiet J. en H. De Witte (1995). Attitudinal dispositions to vote for a 'new' extreme right-wing party: The case of 'Vlaams Blok'. *European Journal of Political Research* 27 181-202.
- Blommaert J. (2001). *Ik stel vast: Politiek taalgebruik politieke vernieuwing en verrechtsing*. Berchem: EPO.
- Blommaert J. (2010). De 'hegemonie' van het Vlaams Blok. *Kritiek: Jaarboek voor socialistische discussie en analyse* 52-69.
- Canovan M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies* 47(1) 2-16.
- Cappella J. en K. Jamieson (1997). *Spiral of cynicism*. New York: Oxford University Press.
- Castel R. (2003). *From manual workers to wage laborers: Transformation of the social question*. London: Transaction Publishers.
- Chaloupka W. (1999). *Everybody knows: Cynicism in America*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- De Gruijter M., E. Smits van Waesberghe en H. Boutellier (2010). *'Een vreemde in eigen land': Boze autochtone burgers over nieuwe Nederlanders en de overheid*. Amsterdam: Aksant.
- Decker F. (2004). *Der neue Rechtspopulismus*. Opladen: Leske+Budrich.
- Elias N. en J. Scotson (1965). *De gevestigden en de buitenstaanders: Een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten*. Utrecht: Het Spectrum.
- Eliasoph N. (1990). Political culture and the presentation of a political self. *Theory and Society* 19 465-494.
- Fitoussi J. en P. Rosanvallon (1996). *Le nouvel âge des inégalités*. Paris: Seuil.

- Graumann C. en S. Moscovici (red.) (1987). *Changing conceptions of conspiracy*. New York: Springer Verlag.
- Gregory S. (1998). *Black Corona: Race and the politics of place in an urban community*. New Jersey: Princeton University Press.
- Groh D. (1987). The temptation of conspiracy theory. In: Graumann C. en Moscovici S. (red.) *Changing conceptions of conspiracy*. New York: Springer Verlag 1-38.
- Haegel F. (2000). L'expression xénophobe dans une cité de banlieue: Le modèle de l'hospitalité dévoyé. In: Haegel F., H. Rey en Y. Sintomer (red.) *La xénophobie en banlieue: effets et expressions*. Paris : L'Harmattan 73-89.
- Hartigan J. Jr. (1999). *Racial situations: Class predicaments of whiteness in Detroit*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kanter D. en P. Mirvis (1989). *The cynical Americans: Living and working in an age of discontent and disillusion*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Karrer D. (2002). *Der Kampf um Integration: Zur Logik ethnischer Beziehungen in einem sozial benachteiligten Stadtteil*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Kefalas M. (2003). *Working-class heroes: Protecting home community and nation in a Chicago neighborhood*. Los Angeles: University of California Press.
- Kesteloot C. en P. De Decker (1992). Territoria en migraties als geografische factoren van racisme. In: Deslé E. en Martens A. (red.) *Gezichten van het hedendaags racisme*. Brussel: VUBPress 69-108.
- Krouwel A. en K. Abts (2006). Politiek cynisme: Voedingsbodem of creatuur van populistten? In: Dekker P. (red.) *Politiek cynisme*. Driebergen: Stichting Synthesis 99-118.
- Laclau E. (2005). *On populist reason*. London: Verso.
- Lévi-Strauss C. (1962). *La pensée sauvage*. Paris : Plon.
- Mayer N. (1999). *Ces Français que votent FN*. Paris: Flammarion.
- Mouffe C. (2005). *On the political*. London: Routledge.
- Mudde C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rassin E. (2007). *Waarom ik altijd gelijk heb: Over tunnelvisie*. Schiedam: Scriptum.
- Rummens S. en K. Abts (2010). Defending democracy: The concentric containment of political extremism. *Political Studies* 58(4) 649-665.
- Stanley S. (2007). Retreat from politics: The cynic in modern times. *Polity* 39(3) 384-407.
- Taguieff P-A. (2005). *La foire aux illuminés: Ésotérisme théorie du complot extrémisme*. Paris: Mille et une nuits.
- Urbinati N. (1998). Democracy and populism. *Constellations* 5(1) 110-124.